
ХУМАШ ДВАРИМ

**СБОРНИК
КОММЕНТАРИЕВ
НА НЕДЕЛЬНЫЙ РАЗДЕЛ ТОРЫ
«ДВАРИМ»**

ПРЕДИСЛОВИЕ К КНИГЕ ДВАРИМ

Каково, вкратце, содержание книги Дварим (Речи)? Завершился сорокалетний период скитаний еврейского народа по Синайской пустыне, который последовал за Исходом из Египта. Новое поколение, выросшее в пустыне, готовится войти в Обетованную землю, но вождь народа, Моше не войдет вместе с ними. Он знает, что ему суждено умереть здесь, в Заиорданье, на границе Святой земли. Поэтому за месяц до своей смерти Моше собирает весь народ, чтобы в последний раз разъяснить ему все законы, полученные на Синае. Но, прежде чем начать разбор каждого из законов, Моше напоминает людям причину, по которой они задержались в пустыне так долго – это их грехи, и прежде всего «грех разведчиков», когда в наказание за отказ идти в землю Обетованную непокорный народ был оставлен в Синае на сорок лет.

Вместе с «грехом разведчиков» Моше напоминает людям и другие проступки, совершенные ими после Исхода из Египта, так что первые главы книги полны упреков в адрес сынов Израиля, обличений в грехах, увещаний и уговоров в будущем исполнять все заповеди Торы. Только в двенадцатой главе начинается изложение заповедей. Таким образом, содержание книги – это речи Моше, произнесенные им в последний месяц его жизни. Что же это значит – что автор книги Дварим (Речи) – Моше? Добавим, что Талмуд в трактате Мегила (31б) говорит, что проклятия (в адрес тех, кто нарушит союз с Богом), приведенные в книге Дварим, Моше сказал от себя, в отличие от тех, что записаны в книге Ваикра: их произнес Всевышний, а Моше только пересказал их народу.

1. Ор ахаим (раби Хаим Бен-Атар)

1. אור החיים

Это собственные слова Моше, ведь все главы, содержащие укоры и наставления, являют собой предостережение Моше, обращенное им к тем, кто преступает волю Творца. И мудрецы Талмуда указывали, что «проклятия, приведенные в книге Ваикра изречены Всемогушим, но проклятия, приведенные во Второзаконии, Моше произнес от себя» (Мегила 31б). И даже когда Моше повторял и разъяснял прежние речения Бога, ему не было заповедано делать это, но он сам повторил содержание Торы. ...Поэтому-то и написано: «Вот слова, которые говорил Моше, – т.е. только эти слова Моше говорил от себя, но во всех четырех предыдущих книгах нет ни одного слова, сказанного им от себя».

לפי שאמר אשר דבר משה שהם דברי עצמו, שכל הספר תוכחות הם מוסר ממשה לעובר פי ה', ואמרו ז"ל (מגילה ל"א ב) קללות שבמשנה תורה משה מפי עצמו אמרן, ואפילו מה שחזר ופירש מאמרי ה' הקודמין לא נצטוו עשות כן אלא מעצמו חזר הדברים, וחש הכתוב לומר כי כדרך שאמר משה מפי עצמו דברים כאלה כמו כן במאמרים הקודמין אמר משה מפי עצמו איזה דבר, לזה אמר אלה הדברים פי' אלה לבד הם הדברים אשר דבר משה דברי עצמו אבל כל הקודם בד' חומשים לא אמר אפילו אות אחת מעצמו אלא הדברים שיצאו מפי המצוה כצורתן בלא שום שינוי אפילו אות אחת יתירה או חסרה.

Можно ли понимать слова Талмуда буквально, ведь в другом трактате (Санэдрин, 99а) сказано, что человек, говорящий, будто какое-то слово или даже одну букву из Торы Моше прибавил от себя, считается вероотступником! С другой стороны, если «автор» пятой книги Торы, как и четырех предыдущих, это – Всевышний, то почему большая часть книги Дварим написана от первого лица, как например: «И развернулись **мы**, и отправились в пустыню по пути к морю Суф, как говорил мне Бог...», а также «И сказал **мне** Бог...» (Дварим, 2:1-2), «И молил я Бога о милости», и т.п.? Ведь в предыдущих книгах Торы Моше говорит о себе исключительно в третьем лице!

Абарбанель, Мальбим¹ и другие комментаторы поясняют, что вся Тора, буква в букву, – из уст Бога. Но поскольку Творец включил в книгу Дварим те речи, которые Моше сначала произнес «от себя», то, диктуя ему текст, Все-

¹ **ואברבנאל** כתב בהקדמה לספר דברים: "האמנם ענין הספר הזה ואמתתו הוא שמרע"ה אמר הדברים האלה וביאר המצוה שזכרו פה לישראל לצורך פרידתו ורצה הקדוש ברוך הוא אחרי שהשלים לאמרם לישראל שיכתב בספר התורה כל זה כפי מה שאמרו משה ואולי הוסיף בהם הגבורה טעמים ודברים בזמן הכתיבה הנה אם כן שאמירת הדברים האלה לישראל היו ממרע"ה לא היתה כתיבתה בספר התורה ממנו. כי הנה לא כתב הוא ע"ה אותם הדברים מעצמו. כי איך יכתוב דבר מעצמו בתורת האלהים אבל כתיבת זה כלו היה מפי הגבורה ככל דברי התורה כי הסכים הקדוש ברוך הוא על ידו וישרו בעיניו דברי הציר הנאמן. ולכן אמרם למשה וסדר כתיבתם על ידו והוא מפי הגבורה כתבם לא מפי עצמו". וז"ל המלבי"ם: "ויהי בארבעים שנה, ר"ל הנה הדברים האלה דבר משה מדעת עצמו בזמנים מחולפים כדרך הדורש והמוכיח, ולא היה לו רשות לכתבם בספר ואף אם היה כתבם לא היה בהם קדושת ס"ת רק היה ענינם כדברי תוכחה שנאמרו עפ"י חכם או כדברים שדבר איש הרוח ברוה"ק, אבל בארבעים שנה באחד לחדש שבט צוה לו הקדוש ברוך הוא לאמרם שנית לישראל בצווי מפי הגבורה, כי אמר לו דבר אל בני ישראל לאמר, וכן צוה לו שיכתבם בספר מפי ה' ושיאמרם ושיכתבם לא כפי הסדר שאמרום בי"א מקומות הנ"ל רק בסדר אחר שסדר ה'".

вышний сохранил повествование от первого лица. А мудрецы Талмуда, называя вероотступничеством утверждение о том, что какую-либо фразу Торы Моше якобы сказал от себя, имеют в виду: «**написал от себя**» – не получив указание Творца записать именно эти слова и именно таким образом. Однако сказать слова, которые потом будут включены Всевышним в Тору, Моше мог и от себя. В этом и заключается уникальность книги Дварим: в ней слова Моше, произнесенные им «от себя», превратились в слова Торы.

По определению автора Авней Незер (раби Авраама из Сохачева), книга Дварим, которой завершается Пятикнижие, находится на рубеже между Письменной Торой, представленной в первых четырех книгах, и Устной Торой. Ведь, с одной стороны, слова книги Дварим «Моше говорил от себя» – а это признак Устной Торы, но с другой стороны, они записаны из уст Бога, как и остальные четыре книги Письменной Торы.

Почему за пятой книгой Торы закрепилось название משנה תורה (Второзаконие)? Принято объяснять, что в ней повторяются те заповеди, которые уже были записаны в предыдущих книгах. И действительно, у того, кто изучает главы, содержащие заповеди, возникает ощущение, что с частью изложенных законов он уже встречался. Но почему повторены только некоторые заповеди, а не все? И как объяснить появление новых заповедей, не упомянутых в предыдущих частях Пятикнижия?

2. Предисловие Рамбана

Известно, что эта книга является как бы повторением Торы, и поэтому ее называют также Второзаконие (משנה תורה). В ней рассказывается, как наш наставник Моше еще раз изложил большинство законов Торы – теперь уже новому поколению, которому предстояло вступить в Землю Израиля.

Однако здесь не упоминаются законы служения кознов – ни порядок принесения жертв, ни законы ритуального очищения, которые уже были разъяснены им, – поскольку козны проявляют особое рвение в своем служении и не нуждаются в повторном напоминании.

А для всех остальных евреев Моше повторил заповеди, которым они обязаны следовать, – порой разъясняя дополнительные подробности, а порой просто еще раз предостерегая их от нарушения запрета. Так, в этой книге приведено множество предостережений и запретов, связанных с идолопоклонством, а также повторено, какие наказания полагаются за их нарушение.

Кроме того, в этой книге приведено несколько заповедей, которые вообще еще не были упомянуты, – например, заповедь о левиратном браке, закон о муже, возводящем напраслину на жену, законы развода, а также законы о лжесвидетелях и другие. Но все эти заповеди уже были сообщены Моше у горы Синай и в Шатре Откровения в первый год после его возведения, еще до греха разведчиков, так как в степях Моава ему не было заповедано ничего нового...

2. רמב"ן דברים הקדמה

הספר הזה ענינו ידוע שהוא משנה תורה יבאר בו משה רבינו לדור הנכנס בארץ רוב מצות התורה הצריכות לישראל

ולא יזכיר בו דבר בתורת כהנים ולא במעשה הקרבנות ולא בטהרת כהנים ובמעשיה' שכבר ביאר אות' להם והכהנים זריזים הם לא יצטרכו לאזהרה אחר אזהרה

אבל בישראל יחזיר המצות הנוהגות בהם פעם להוסיף בהם ביאור ופעם שלא יחזיר אות' רק להזהיר את ישראל ברוב אזהרות כמו שיבאו בס' הזה בעניני עבודת גלולי' אזהרות מרובות זו אחר זו בתוכחות וקול פחדים אשר יפחיד אותם בכל ענשי העבירות

ועוד יוסיף בספר הזה כמה מצות שלא נזכרו כלל כגון היבום ודין המוציא שם רע והגרושין באשה ועדים זוממין וזולתן וכבר נאמרו לו כולן בסיני או באוהל מועד בשנ' הראשון' קודם המרגלי' כי בערבות מואב לא נתחדשו לו אלא דברי הברית.

Рамбан пишет: «Но все эти заповеди уже были сообщены Моше у горы Синай и в Шатре Откровения». Но тогда почему они записаны только сейчас?

3. Р.Ш.Р. Гирш

Повторение и разъяснение законов, уже зафиксированных в предыдущих книгах, не составляют существенного содержания этой пятой книги Торы. Из чуть больше ста заповедей, содержащихся в данной книге, более семидесяти являются совершенно новыми; они не появляются в предыдущих книгах (Вот только некоторые из них: чтение молитвы «Шма Израэль», запрет браков с коренными жителями страны, благодарственная молитва после еды, способ забоя скота, законы о лжепророке и о том, кто подбивает пойти служить чужим богам, законы относительно города, впавшего в идолопоклонство, запрет добавлять что бы то ни было к законам Торы, заповедь назначения царя, институт *Санэдрин*², закон о лжесвидетелях, законы военной службы, законы обращения с пленницей, заповедь прощения долгов в конце седьмого года, законы цдаки³, заповедь десятины для бедных, запрет передвигать межевой знак, заповедь о строительстве ограждения на крыше, законы об изнасиловании, невыдача сбежавшего раба, закон о разводе, заповедь принесения первых плодов в Храм, и т.д.).

С другой стороны, ряд законов данной книги является повторением заповедей, которые уже упомянуты в предыдущих книгах: Десять Речений, обязанность назначать судей, запрет создавать изображения, обязанность разрушить идолы, заповедь бояться и любить Бога, вторая десятин, Песах, Шавуот и Суккот, запрет на различные виды прорицаний и колдовства, возвращение пропажи, запрещение смеси шерсти со льном, цицит, запрет давать займы под проценты, обеты, зарплата поденщика, верные гири и меры объема.

Чтобы понять содержание этой пятой книги, следует попытаться найти ответ на вопрос, почему перечисленные выше новые законы не были записаны в предыдущих книгах и почему, с другой стороны, из всех уже упомянутых в предыдущих книгах законов Моше выбрал для устного повторения определенную ограниченную группу.

Более подробное рассмотрение законов, которые впервые появились в предыдущих книгах и частично повторены здесь, может снабдить нас ключом к ответу. Законы о праздниках, которые впервые упомянуты в 23-ей главе книги Ваикра, повторяются в главе 16-ой книги Дварим. Но немедленно обращает на себя внимание то обстоятельство, что в это повторение включены лишь праздники Песах, Шавуот и Суккот. В свою очередь Рош ашана,

3. רש"ר הירש דברים פ"א

החזרה על התורה וביאור התורה אינם מהוים את תוכנו של ספר דברים. עיקרו של הספר הזה לא בא כדי לחזור על המצוות, או כדי לבאר את המצוות, הכתובות כבר בספרים הקודמים. שהרי ספר דברים כולל מאה וכמה מצוות, ולמעלה משבעים מן המצוות האלה הן מצוות חדשות שאינן כלולות בספרים הקודמים, ואלו הן: שמע, לא תתחתן, איסור הנאה של עבודה זרה, ברכת המזון, והיה אם שמוע, ברכות וקללות על הר גריזים ועיבל, לא תעשון כן לה', שמה תביאו, איסור במה, לא תוכל לאכול בשעריך, שחיטה, ועשיית עלתיך הבשר והדם, לא תוסיף, ולא תגרע, נביא שקר, מסית, עיר נדחת, מעשר עני, שמיטת כספים, צדקה, סנהדרין, אשרה, יחיד שעבד עבודה זרה, עדות, מצות המלך, זקן ממרה, ראשית הגז, משמרות כהונה, נביא אמת, הסגת גבול, עדים זוממים, חזרה מערכי המלחמה, קריאת שלום במלחמה, לא תשחית, עגלה ערופה, יפת תאר, בכורה, בן סורר, לא תלין, כלי גבר על אשה, שילוח הקן, מעקה, חרישה בשור וחמור, מוציא שם רע, אשת איש, נערה מאורסה, אונס, לא יקח אשת אביו, פצוע דכה, מזמר, עמוני ומואבי, אדומי, מצרי, קדוש מחנה, הסגרת עבד, קדשה, אתגן ומחיר, פועל בכרם, גט, מחזיר גרושתו, נקי לביתו, משכון, אבות על בנים, מלקות, לא תחסום, יבום, זכירת עמלק, בכורים, וכו'.

כנגד זה: מצוות הדיינים, עשיית פסל, עשרת הדברות, איבוד עבודה זרה, ליראה ולאבה את ה', עבודה זרה, בשר תאוה, איסור דם, אבר מן החי, לא תתגדדו, מאכלות אסורות, קרחה, מעשר שני, בכור, פסח, שבועות, סוכות, מצבה, בעל מום, מולך, נחש וכשוף, תמים תהיה, רוצח בשוגג, השבת אבדה, שעטנז, ציצת, רבית, נדר, גנב נפש, צרעת, השבת עבוט, עשק שכיר, מטה משפט, חבול בגד, שכחה פאה עוללת, צדק משקלות - כל אלה הן מצוות הכלולות כבר בספרים הקודמים, והתורה חזרה וכתבה אותן בספר הזה.

ואם נרצה לעמוד על מגמתו של ספר דברים, יהיה עלינו להסביר על שום מה נאמרו המצוות החדשות רק כאן. כן יהיה עלינו להסביר, מה ראה הכתוב להוציא מצוות אחדות מכלל כל המצוות שמשוה חזר עליהן; שהרי משה דיבר אל בני ישראל "ככל אשר צוה ה' אתו אליהם", ואולם רק אחדות מן המצוות האלה נכתבו כאן שנית בתורה שבכתב.

נעייין באחת מקבוצות המצוות האלה הנראית כעין חזרה חלקית, ואולי נוכל למצוא על ידי כך את המפתח לפתרון השאלות האלה. בפרק טז, א - יז, חוזרת התורה על מצוות המועדות. אולם בחזרה זו היא מזכירה רק פסח, שבועות וסוכות, והמשווה פרשה זו לפרשת המועדות שבספר ויקרא, פרק כג, יראה מיד שאין הכתוב חוזר כאן על שבת, ראש השנה, יום כיפור ושמיני עצרת. הצד השובה שבארבעת אלה הוא שמשמעותם נובעת

² Высшего судебного органа, ответственного за интерпретацию и реализацию законов Торы.

³ Заповедь благотворительности

Йом кипур и Шмини ацерет, о которых также говорилось в книге Ваикра, не упоминаются в книге Дварим. Эти последние праздники имеют некую общую черту: их основное значение проистекает, в первую очередь из отношения человека к Богу. Поэтому основная цель их празднования могла быть достигнута и в пустыне... С Песахом, Шавуот и Суккот дело обстоит иначе. Их связь с землей и ее сезонными циклами, обретет смысл лишь, когда Израиль поселится на своей земле... Более того, в каждый из этих трех праздников всей нации заповедано совершать паломничество в Иерусалим, чтобы сплотиться вокруг Святыни, являющегося фокусом национального бытия. Очевидно, что эта заповедь может соблюдаться лишь после того, как народ расселится по своей земле, а в пустыне Израиль постоянно группировался вокруг Святыни.

Напрашивается, поэтому, следующее предположение: когда в течение последних недель, предшествовавших вступлению Израиля в свою землю, Моше повторил и разъяснил весь Закон, то он, конечно, коснулся и праздников. Однако ни Рош ашана, ни Йом кипур, ни Шмини ацерет, не были записаны вторично, а лишь Песах, Шавуот и Суккот повторены в тексте, так как только на соблюдение этих трех праздников непосредственно повлияло бы поселение Израиля в его собственной земле. Это предположение подкрепляется двумя факторами: во-первых, все эти праздники связаны с сельскохозяйственным календарем: «Соблюдай месяц созревания колосьев»; «...когда уберешь урожай со своего гумна и из своей винодельни». Во-вторых, соблюдение всех этих трех праздников сконцентрируется в одной обозначенной Богом центральной точке: «И приноси пасхальную жертву... на месте, которое избрет Бог»... «Три раза в году пусть все ваши мужчины предстанут перед Богом, в том месте, которое Он избрет...».

Если сейчас мы рассмотрим с этой точки зрения все прочие законы, содержащиеся в этой книге, нам, прежде всего, бросится в глаза явная причина данных здесь повторных предупреждений против идолопоклонства и всех с ними связанных грехов и заблуждений. Такие предупреждения необходимы при данных обстоятельствах, так как лишь только народ вступит в землю, ему не избежать контакта с многобожием кенаанцев. С этой же точки зрения, понятно и появление новых заповедей: закона относительно города, впавшего в идолопоклонство, закона о человеке, который убеждает служить чужим богам, запрет на браки с коренными жителями Кенаана, запрет создавать изображения, и т.п.

И еще: необходимость создания национального руководства, которое возглавит народ после кончины Моше, а также создания судебной системы, поясняет появление законов о назначении царя и о *Санэдрине*, о назначении судей и о лжесвидетелях, а также закон о лжепророке.

מעצם יחסנו אל ה'; יתר על כן, משמעותם נובעת בעיקר מיחסו של הפרט אל ה'. משום כך, אפשר היה לקיים אותם במלואם גם בתקופת המדבר, וירושת הארץ לא הוסיפה דבר מהותי על קיום המצוות האלה. שונה הדבר בפסח, שבועות וסוכות. בחינה אחת של משמעותם - היחס אל האדמה ולהתפתחותה העונתית - תתקיים רק אחרי כיבוש הארץ. יתר על כן, בחג הסוכות אפילו המשמעות ההיסטורית של מצות סוכה - כמזכרת לסוכות שבמדבר - תתקיים רק אחרי המעבר מן הסוכות של המדבר אל השדות ואל הערים. כמו כן קשה להניח שהיה אפשר לקיים מצות לולב במדבר. ובסופו של דבר, בכל שלשתם נוהגת מצות עלייה לרגל, המחייבת את האומה להיקהל במקדש שהוא מרכז האומה, ומצוה זו יכלה להתקיים במלואה רק אחרי שכל ישראל ישבו במקומותיהם, איש תחת גפנו ותחת תאנתו; ואילו במדבר היתה האומה מאוחדת תמיד מסביב למרכז הזה.

משום כך אתה מוצא: בשבועות האחרונים שלפי הכניסה לארץ חזר משה על כל התורה כולה וביאר את כל מצוותיה, ובמסגרת החזרה הזאת חזר גם על מצוות המועדות; אולם לא שבת, ראש השנה, יום כיפור ושמיני עצרת, אלא רק פסח, שבועות וסוכות נכתבו שנית בתורה שבכתב; שכן רק קיום החגים האלה הושפע על ידי הנסיבות התלויות בכיבוש הארץ. משום כך החזרה שבכתב על פסח, שבועות וסוכות מבליטה שני עניינים: תלות זמני החגים בעונות השנה וקביעת לוח השנה בהתאם לכך: "שמור את - חודש האביב", "מהחל חרמש בקמה", "באספך מגרנד ומיקבך"; וכן ריכוז כל חגיגת החגים "במקום אשר יבחר ה'": "וזבחת פסח" וגו', "במקום אשר יבחר" וגו', "לא תוכל לזבח את - הפסח באחד שעריך" וגו', "כי אם - אל - המקום" וגו', "ובשלת ואכלת במקום" וגו', "ושמחת לפני ה' אלהיך" וגו', "במקום אשר יבחר" וגו', "שבעת ימים תחג" וגו', "במקום" וגו', "שלוש פעמים בשנה יראה" וגו'.

מנקודת מבט זו נעיין עתה בשאר כל המצוות הכתובות בספר הזה. מובנות מאליהן האזהרות החוזרות ונשנות על עבודה זרה והחטאים התלויים בה, שהרי מיד עם כניסת ישראל לארץ הם באו במגע עם התועבות האליליות של האוכלוסיה הכנענית; כך עיר גדחת, מסית, איסור הנאה של עבודה זרה, לא תתחתן, אשרה, יחיד שעבד עבודה זרה, נחש וכשוף, מולך, לא תתגדדו, איבוד עבודה זרה, עשיית פסל, מצבה.

ועוד: ההנהגה הלאומית, שיש להקים אותה אחרי מות משה, ובתי המשפט, שיש לארגן אותם בכל הארץ מן המקום אשר יבחר ה': סנהדרין, מלך, שופטים, זקן ממרה? עדים, עדים זוממים, נביא אמת ונביא שקר, מלקות, צדק משקלות, לא תהיה קדשה.

Очевидно, также, что здесь уместно было записать заповеди, касающиеся войны, военной службы и обращения с пленницей... Далее идут заповеди, которые подлежат исполнению, как только народ вступит в свою землю: приношение первых плодов в Храм запрет жертвоприношений на «высотах» (поклонение на возвышенностях на манер язычников) и исповедь над первинками и десятинами.

Переход от непосредственного Божественного руководства в пустыне к обычным условиям национальной жизни сообщества людей на своей земле должен был привести к обширным переменам и в социальной жизни народа. Это обстоятельство объясняет появление в книге Дварим целой серии общественных законов, как тех, что упомянуты в первый раз, так и тех, что повторены: заповедь прощения долгов в конце седьмого года, законы цдаки, заповедь десятины для бедных, запрет передвигать межевой знак – эти записаны впервые в книге Дварим. Из повторенных законов это запрет давать в долг под процент, плата поденному работнику, и т.п. Пока сыны Израиля двигались через пустыню, Сам Бог снабжал их кровом, одеждой и всем необходимым для жизни. В то время среди сынов Израиля не было ни бедняков, ни поденных рабочих. Лишь когда народ Израиля обрел нормальные жизненные условия, при которых существование человека зависит от его собственного созидательного труда и коммерческой деятельности, впервые возникают социально-экономические различия между евреями, включая и различные степени бедности, при которой люди зависят от помощи своих собратьев. В пустыне, где каждый имел все, что ему было нужно, но не более того, не было ни необходимости в цдаке, ни возможности ее давать.

Приведенное объяснение причин, побудивших к записи этих законов в пятой книге Торы, кажется ясным и не натянутым, и поскольку упомянутые нами законы составляют большую часть всех законов, мы считаем, что не ошибемся, если предположим, что такая же логика определяет и включение всех прочих законов, которые появляются в книге Дварим.

Резюмируя, можно сказать, что эта пятая книга – компендиум (сокращённое изложение основных положений) тех законов, на которые было необходимо обратить особое внимание в тот период, когда народ готовился к переходу из пустыни в свою Землю. Некоторые из этих законов намеренно не были записаны до тех пор; другие, которые уже упоминались до этого, ныне повторялись, так как это было важно для достижения желаемой цели. Если, поэтому, эту книгу обычно называют Второзаконием и, отсюда, толкуют как «повторение Закона», это не

קל להבין שעכשו היה צורך לכתוב במיוחד את ההלכות הקשורות למלחמה - קריאת משוח מלחמה, שלום, לא תשחית, יפת תואר, קדוש מחנה, נקי לביתו - ואת המצוות שחלו מיד אחרי שהציגו כף רגלם על אדמת הארץ: כתיבת התורה על האבנים, ברכות וקללות על הר גריזים ועיבל. כמו כן עם פיזור האומה בכל הארץ הותר בשר תאוה וכתוצאה מכך נמסרה השחיטה והשמירה על הלכות מאכלות אסורות לזהירותו של כל יחיד בעם; ובכך יוסבר, שהתורה כתבה כאן את מצות שחיטה וחזרה בכתב על איסור דם, איסור חלב ופרשת מאכלות אסורות, ולעומתם כתבה גם את ההלכות המקיימות את היחס למקדש המרכזי: איסור במה, שמה תביאן, לא תוכל לאכול בשעריך, בכורים, מעשר שני, ודוי מעשר.

אולם במדבר היו ישראל מסורים להנהגתו ולהשגחתו הישירה של ה', ואילו בארץ הם חיו חיים רגילים של חברה אנושית; ומעבר זה הביא לידי שינויים עמוקים גם בחיים הסוציאליים של העם. כך יובן שהלכות שונות הנוגעות לחיי החברה נכתבו כאן בפעם הראשונה, או נכתבו שנית לצורך הדגשתן. כך, לדוגמה, ההלכות המפורטות של מצות צדקה, הלכות מעשר עני, שמיטת כספים, פועל בכרם, הכתובות בספר הזה בפעם הראשונה, וכן החובות כלפי העניים שהכתוב חזר עליהן כאן, כגון השבת עבוט, עשק שכיר, חבול בגד, רבית, שכחה פאה ועוללת. בכל ימי המסע במדבר היתה השגחת ה' דואגת למגורים, לביגוד ולכל צורכי החיים, ובאותה תקופה לא היו עניים בישראל וספק אם היה שכיר יום; ואילו בארץ שררו תנאי חיים רגילים וקיומו של האדם היה תלוי בייצור ובמסחר, וכך נוצרו הבדלים של רכוש ודרגות שונות של תלות בעזרת אדם. במדבר כל אדם היה לו די מחסורו ולא יותר מכדי מחסורו; משום כך לא היה כל צורך לתת צדקה, ואף לא היתה כל אפשרות לכך.

נראה שהסברים אלה הם ברורים ובלתי מאולצים, ויש בהם כדי לבאר את העובדה, שקבוצות המצוות האלה נכתבו בספר החמישי של התורה. והואיל והמצוות שהובאו כאן לצורך דיון כללי הן הרוב המכריע של הספר, נוכל לצפות לכך שגם שאר כל המצוות של ספר דברים ניתנות להסברים דומים, אם נעיין בהן מקרוב.

כללו של דבר, ספר דברים הוא סיכום של אותן המצוות שהיה צורך מיוחד להזכיר אותן למנהיגים וליחידים בשעת המעבר מן המדבר אל ארץ נושבת. כתיבת המצוות האלה נדחתה למועד הסיכום הזה, או החזרה בכתב על המצוות האלה היתה דרושה לתכלית זו. רגילים לקרוא את הספר הזה "משנה תורה" ומפרשים את השם הזה במשמעות "חזרה" על התורה. אולם אין פירושו של דבר שתוכנו של ספר דברים איננו אלא חזרה על המצוות שנכתבו כבר בספרים הקודמים, שהרי כבר ראינו שרוב המצוות של ספר דברים

должно означать, что записанный здесь материал является лишь повторением законов, уже упомянутых в предыдущих книгах Закона. Мы видели, что гораздо большая часть законов, приведенных в книге Дварим, никогда до этого не была записана. Следовательно, термин «повторение» в этом случае можно толковать как «повторение» лишь в том смысле, что книга Дварим повествует **о том, как Моше устно повторил и растолковал весь Закон**, и тем самым закончил свои труды на земле. Именно из этого устного повторения были извлечены содержащиеся в этой книге законы: некоторые записаны впервые, другие уже были записаны в предыдущих книгах.

כתובות כאן בפעם הראשונה; אלא שם "משנה תורה" - במשמעות "חזרה" על התורה - הולם את הספר רק אם נפרש כך את כוונתו: הספר הזה מספר שמשה חזר על כל התורה כולה וביאר את כל מצוותיה, ובכך סיים משה את פעילותו לעמו עלי אדמות. מתוך החזרה הזאת נבחרו המצוות הכלולות בספר הזה; אחדות מהן נכתבו כאן בפעם הראשונה, ואחרות אינן אלא חזרה בכתב על המצוות שנכתבו זה מכבר.